

лів, маловідомих праць дослідників та публікацій періодичних видань – визначають концепцію того чи іншого явища в історії регіону, історії вивчення та історії науки у Криму.

Презентація книг «Біобібліографії кримознавства» викликала широке обговорення. Присутня на презентації міністр культури АР Крим А.А. Плакіда наголосила, що подвижницька діяльність професора А.А. Непомнящого, його багаторічна дослідницька та викладацька робота створили необхідний позитивний імідж усьому науковому кримознавству. Поява ж міцного та професійного колективу однодумців навколо А.А. Непомнящого у вигляді об'єднання республіканської організації Національної спілки краєзнавців України та в рамках книжкової серії – це запорука невідомості процесу подальшого вивчення невідомих або невірно трактованих чи навмисно перекручених сторінок історії Криму. Голова Республіканського комітету з охорони культурної спадщини АРК Л.М. Опанасюк відзначила внесок А.А. Непомнящого та очолюваної ним КРО НСКУ у розвиток науки про Крим. Рішення колегії Комітету: редактора серії, що презентувалася, нагороджено спеціальною медаллю Республіканського комітету з охорони куль-

турної спадщини АР Крим за вивчення, популяризацію та збереження пам'яток історії та культури у регіоні. Директор Центрального музею Тавриди, кандидат філологічних наук Андрій Мальгін та декан історичного факультету Таврійського національного університету імені Вернадського, кандидат історичних наук Олександр Герцен підкреслили важливість постійності процесу вивчення Криму та відзначили безперечні досягнення наукової школи професора А.А. Непомнящого в цьому сенсі. За словами А.В. Мальгіна, якраз авторам «Біобібліографії кримознавства» вдалося реабілітувати саме поняття «кримознавства», що декілька радянських десятиліть було або під забороною, або розглядалося як виключно негативне явище. Сьогодні частіше й частіше, коли йдеться про науковий краєзнавчий рух Криму, в першу чергу говорять про книги, що вийшли під редакцією А.А. Непомнящого.

Підсумком презентації стало побажання редактору та авторам серії не зупинятися на досягнутому, продовжувати пошук та презентувати нові, якісні праці, що стануть не тільки окрасою серії, а й внесуть свою краплину нових знань до безмежного моря, ім'я якому – Кримознавство.

Олена Жидецька (м. Київ)

ЦІННІ ЗНАХІДКИ КРАЄЗНАВЦІВ ПОЛОННОГО ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У Державній науковій архітектурно-будівельній бібліотеці імені В.Г. Заболотного в рамках соціально-бібліотечного проекту «Історія малих міст України» у форматі бібліотечного клубу «Національні святині» відбулося двадцять друге засідання, присвячене місту Полонному Хмельницької області.

Відомим місто стало з 996 р., коли князь Володимир Великий завершив будівництво Десятинної церкви і приписав їй десяту частину своїх «градів» (міст). Серед них було і Полонне. Літописець називає його «святої Богородиці град Десятинний».

Про історію краю та перспективи його розвитку на зустрічі розповідали голова Полонської міської ради Станіслав Розумовський, аспірант Національної академії при Президентові України Анатолій Бученко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України Лариса Виногородська, журналіст, автор путівників по Україні (видав путівники по Житомирській, Полтавській, Вінницькій областях, Буковині, польських замках на терито-

рії України) Дмитро Антонюк, художник, Почесний громадянин міста Микола Козак, архітектор з м. Харкова, організатор третього міжнародного фестивалю архітектури та дизайну DAS FEST 2012 Владислав Тимінський.

Було й багато інших цікавих виступів полончан, які приїхали на засідання, але хочеться відзначити виступ місцевого краєзнавця Олександра Дрегалю-Соколовського. Його розповідь супроводжувалася демонстрацією надзвичайно цікавих фотографій, середньовічних і російських мап XVIII ст., сучасних схем. У Полонному не проводилося повномасштабних археологічних розкопок, тому краєзнавець побудував свій виступ на підґрунті археологічних досліджень 1992–1993 рр., проведених у місті археологічною експедицією Кам'янець-Подільського педагогічного інституту під керівництвом академіка Іона Винокура.

За археологічною розвідкою Іона Винокура в Полонному визначено три городища. Давньоруське городище (у дослідженнях археолога зазначене за № 2) розміщувалося на дуже вигід-

ному місці. Природні височини та річка захищали його з усіх сторін. Тут була типова для часів Київської Русі дерев'яна фортеця із частоколом. Крім давньоруського шару, виявлено шари пізньої бронзи і раннього залізного віку, а також раннього середньовіччя.

На початку 1960-х років під час будівництва дороги було зрізано і розгорнуто велику частину оборонного валу. Таким чином місцеві мешканці натрапили на залишки давнього кладовища та цегляний підземний хід, у якому була знайдена козацька шабля. Навіть тепер на ділянках жителів цієї місцевості час від часу відбуваються провали ґрунту.

Друге городище (у дослідженнях Винокура значене за № 1) – поселення XII–XIII ст. Це був період, коли Полонне перейшло від князів Острозьких у власність Любомирських. У той час Станіслав Любомирський збудував першокласну п'ятикутну бастионну фортецю в голландському стилі.

На середньовічних мапах є зображення фортеці. Її площа становить біля 30 га. Знаходиться на висоті 240 м над рівнем моря. З усіх сторін фортеця була захищена насипними валами та мурованими стінами, що разом склали 14 м у висоту. Товщина стін доходила до 2 м. Мала «Криву» північно-східну та південно-західну «Водяну» підйомні брами. Стіни з усіх сторін омивалися річкою. Їх залишки збереглися до нашого часу.

На території фортеці знаходилися замок Станіслава Любомирського, Троїцька православна церква, костел св. Анни, міська ратуша, площа «Воля», синагога, магазини, житлові будинки. На жаль, до нашого часу кам'яний палац Любомирського не зберігся. За тогочасними схемами доведено, що він був дуже схожим на два інші палаци, збудовані Любомирським одночасно з Полонським у польських містах Нова Вішниця та Ланьцут. Полонська фортеця мала не тільки надземну, але й підземну будову. Підземна частина складалася із системи ходів та залів, що мають назву «Індія».

Краєзнавець розповів, що влітку 2007 р. під час будівництва церкви поблизу центра міста Полонного копали котлован і випадково натрапили на підземний хід та залишки підземної споруди. Досліджуючи мапи XVIII ст., вдалося з'ясувати, що саме на цьому місці знаходилася міська ратуша. Роботи з будівництва припинили. Для дослідження об'єкта викликали працівника Хмельницького відділу охорони пам'яток, який надав дозвіл на продовження будівництва. Разом із тим, у вересні 2008 р. в Полонне завітали чернівецькі археологи-спелеологи, які дослідили об'єкт і склали звіт про його огляд, де зокрема йшлося про неможливість продовження будівництва без попе-

реднього повномасштабного дослідження.

Візуальне обстеження показало, що хід може мати два поверхи. У місці розкопу він змінює напрям на 90 градусів. Від поверхні землі до верхнього краю ходу – 2,5 м. Залишки споруди є підвальними приміщеннями великої міської садиби, які переходять у підземний хід. Але, незважаючи на пораду чернівецьких археологів, у грудні 2008 року котлован засипали щебенем і продовжили розпочате будівництво церкви. За час перебування котловану відкритим було знайдено безліч керамічних виробів XVII–XIX ст., а також дуже багато цікавого скла ручної роботи різного призначення приблизно XVII–XVIII ст.

Костел св. Анни є єдиною спорудою фортеці, що збереглася до наших днів. Схоже, що підвальні приміщення під костелом є частиною підземних ходів, що поєднували між собою усі основні будівлі фортеці.

Городище № 3 за дослідженнями Винокура датується XVIII ст. та має назву «Новое местечко Полонное» або «Новополонне». На карті XVIII ст. зображені оборонні стіни городища. Можна припустити, що це був свого роду форпост у передмісті головної фортеці. І нині в місті можна побачити залишки оборонних земляних валів.

Навесні 2008 р. місцевий житель, копаючи каналізаційну яму, випадково натрапив на підземний хід, який дослідила чернівецька група археологів. Він спрямований на захід, має по обидва боки ніші невідомого призначення. Із західної сторони підземний хід закінчується обвалом. Протяжність ходу в цьому напрямі складає 19 м. Його відгалуження, що йде на південь, має довжину 9 м і також закінчується обвалом. Існує припущення, що хід має продовження.

За висновками спелео-археологічної розвідки, даний підземний хід є цінним об'єктом культурно-історичної спадщини, що не має аналогів на території Хмельницької області, і підлягає занесенню до єдиного реєстру пам'яток історії та культури України. Він перебуває у відносно задовільному технічному стані й може бути рекомендований для музеєфікації.

Ці факти відкривають місцевим краєзнавцям перспективи на подальші дослідження. У найближчий період вони планують скласти план-схему всіх підземних ходів міста Полонного шляхом позначення на топографічному плані міста відомих провалів і співвіднесення їх із розташуванням підземних комунікацій.

А поки тисячолітнє Полонне продовжує зберігати таємниці городищ і підземних ходів, розкрити які можливо лише за умови проведення тут повномасштабних археологічних досліджень.